

Esipuhe

Miksi taas yksi kirja rahasta?

Tämä kirja syntyi halusta ymmärtää, miten raha toimii. Mistä raha tulee ja minne se menee ja miksi juuri sinne. Näitä selvitellessäni huomasin, että rahan ympärille on rakennettu tarina, joka ei ole totta. Se ei ole vain yksinkertaistus tai teoria, jossa on aukkoja ja puutteita, vaan se on kategorisesti epätosi tarina, ja tällä tarinalla on hyvin suuria yhteiskunnallisia vaikutuksia. Kaikki ihmisten terveyteen, koulutukseen, turvallisuuteen ja yleiseen hyvinvointiin vaikuttavat poliittiset päätökset ovat sellaisia, joiden tekemisessä ja tekemättä jättämisessä on keskiössä raha. Ja kun puhutaan ympäristötuhojen pysäyttämisen ja elinkeinoelämän vaatimusten ristipaineista, puhutaan aina ennen kaikkea rahasta.

Tällä kirjalla on neljä tavoitetta. Ensimmäinen tavoite on antaa lukijalle mahdollisimman selkeä kuva siitä, mitä raha on, mistä sitä tulee, minne se kasautuu ja miten se katoaa taloudesta. Toinen tavoite on selvittää, miten valtiot järjestelivät raha-asiansa. Vasta sen ymmärrettyään voi tehdä sen kuuluisan valistuneen äänestyspäätöksen, oli oma aatemaailma mikä hyvänsä. Demokratia voi toimia vain, jos kansalaiset ja poliittiset päättäjät ymmärtävät

mitkä tekijät oikeasti vaikuttavat siihen, onko meillä varaa esimerkiksi hyvinvointivaltioon tai ilmaiseen joukko-liikenteeseen. Kirjan kolmas tavoite on valottaa finanssi-markkinoiden toimintaa, missä pienehkö rypäs ihmisiä tekee rahalla lisää rahaa ja ostaa itselleen yhä suurempia osia maailmasta ja poliittisesta vallasta. Neljäs tavoite on pohtia, miksi näin keskeisistä asioista vallitsee niin harhaisia käsityksiä poliittisten päättäjien ja taloustieteilijöiden keskuudessa. Miten ja miksi maailma ajautui massipsykoosiin?

Joku voi pitää outona, että luonnontieteilijä kirjoittaa kirjan taloudesta, joten muutama sana henkilökohtaisista syistäni. Kiinnostuin taloudesta 2008, kun kuulin, että pankkini oli maksukyvytön ja saattaisin menettää säästöni. Ensijärkytyksestä toivuttuani aloin miettiä mitä tarkoittaa, että pankki on maksukyvytön. Tästä oli lyhyt hyppäys ihmettelemään, mitä raha oikeasti on ja miten talous ylipäänsä toimii. Teoreetikko kun olen, ilmoittauduin kursseille. Muutamia taloustieteen kursseja käytyäni tajusin, että taloustiedettä ei todellisen talouden dynamiikka kiinnosta. Tärkeintä on rakentaa ja käyttää matemaattisia malleja, joiden kosketuspinta todellisuuteen on parhaimmillaankin höyhenenkepeä.

Olen luonnontieteiden parissa tottunut olemaan tyytyväinen vasta, kun minulla on edessäni mahdollisimman aukoton kauseliteettien ketju, josta selviävät syyt ja seuraukset jonkin prosessin jokaiselle vaiheelle. Kun sillä asenteella käy talouden tapahtumien kimppuun paljastuu paljon sellaista, mikä jää näkymättömiin, jos a) uskoo auktoriteetteja ja b) uskoo matemaattisia malleja, joiden oletukset eivät päde tässä todellisuudessa.

Meille kerrottiin vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen, että finanssimaailma on niin monimutkainen ja tekninen, ettei kukaan voinut aavistaa, että romahdus oli tulossa. Tämä ei tietenkään ole totta. Monet valtavirtataloustieteen ulkopuolella toimivat taloustieteilijät ja rahoitusmaailmassa työskentelevät tiesivät sen tulevan. 1900-luvun alkupuolella, ennen kuin taloustiede irtautui todellisuudesta ja eksyi matematiikan ihmemaahan, ymmärrettiin, että talous ilman sääntelyä ajautuu aina kriisiin. Romahtelu ja syvät lamat ovat siis kapitalistisen markkinatalouden ominaisuuksia, eivät poikkeuksia. Ne ovat systeemin itsensä osia, eivät “eksogeenisten šokkien” aiheuttamia häiriöitä.

Muutamassakin kirjallisuuden klassikossa alun perin hyvästä tarkoituksesta tai viattomasta kunnianhimosta syntynyt ihmisen luomus kasvaa hirviöksi, joka tuhoaa luojansa. Kun tarinan kaareen lisätään opetus H. C. Andersenin sadusta *Keisarin uudet vaatteet*, saadaan kasaan elementit, joista rahamaailman todellisuus koostuu. Haluan raottaa auktoriteettiuskon varaan punottua puolitotuuksien ja valheiden verhoa ja kertoa, miten ihmiskunnan kriisistä kriisiin ajava hirviö luotiin ja miten se toimii, mutta myös pohtia miten se olisi kesytettävissä ihmiskunnan ja talouden palvelijaksi.

Sosiologisemmin virittyneelle ihmiselle vallitseva tilanne ei ehkä ylitä uutiskynnystä—ainahan vallan kahvassa olevat ovat johtaneet rahvasta harhaan. Muinoin eliitin etuja ajettiin koska se oli jumalten tahto, nyt polvistutaan markkinoiden alttarille. Kaltaiselleni vähän naiville luonnontieteilijälle harhakuvien laajuus ja syvyys ovat kuitenkin

kin olleet järkytys. Erityisesti siksi, että narratiivin ylläpitoon osallistuu itselleni niin kovin rakas länsimainen yliopistolaitos. Sen takia korkeasti koulutettu poliittinen eliittikin tuppaa olemaan kuutamolla talouden ja rahan lainalaisuuksista juuri niiltä osin, jotka ovat ratkaisevimpia toimivalle talouspolitiikalle. Tilanne on erityisen paha koska he eivät tiedä olevansa tietämättömiä, vaan uskovat päinvastoin, että heillä on paras mahdollinen ymmärrys aihepiiristä—ovathan he opiskelleet sitä peräti yliopistossa, tai ainakin saaneet tietonsa asiantuntijoilta ja virkamiehiltä, joilla on yliopistotutkintoja talouden alalta.

Tieteenalojen edustajat ovat aikamme suurimpia auktoriteetteja. Koska vaistomaisesti uskomme auktoriteetteihin, emme tule kyseenalaistaneeksi edes kaikkein absurdeimpia väitteitä, joita talouden asiantuntijoiksi kruunatut henkilöt meille tarjoilevat, kunhan ne tarjotaan vakavalla naamalla ja monimutkaisin sanakääntein. Vaikuttaa välillä jopa siltä, että mitä järjenvastaisempi jokin väite on, sitä syvemmin siihen uskotaan. Epäilijät mutisevat itsekseen ja keskenään, mutta kollektiivi kumartaa auktoriteettia ja epäilijät saavat kuulla olevansa salaliittoteoreetikkoja tai vain liian tyhmiä ymmärtääkseen monimutkaisen järjestelmän toimintaa.

Eräällä taloustieteen kurssilla luennoitsija painotti, että mikäli haluaa taloustieteen teorioita kritisoida, niin kyllä silloin on se matematiikkakin osattava. Tässä hän viittasi siihen, että taloustieteessä lähestulkoon kaikki ilmaistaan matemaattisina malleina ja että uskottava kritiikki edellyttäisi, että osoitettaisiin mallien matemaattiset heikkoudet.

Olen luennoitsijan kanssa eri mieltä. Matematiikka on työkalu. Sen käyttö ei kerro mitään jonkin oppialan tieteellisyydestä, eikä ole olemassa mitään takeita sille, että matemaattinen malli auttaisi ymmärtämään todellisuutta. Astrologiassa käytetään matematiikkaa ja tieteessäkin matematiikka voi yhtä hyvin hämmentää kuin selventää asioita. Vain melko yksinkertaisia prosesseja voi lopulta mallintaa matemaattisesti niin, että mallista on mitään hyötyä prosessien ymmärtämiseksi saatikka ennustamiseksi. Ja koska talouden tapahtumat ovat liian monimutkaisia mallinnettavaksi, mallinnetaan taloustieteessä jotain muuta, mikä vain kaukaisesti muistuttaa todellisuutta. Mikään malli ei kuitenkaan voi luotettavasti ennustaa tapahtumia kuin niissä olosuhteissa, jotka malli olettaa vallitsevan. Taloustieteen malleissa oletukset eivät ole yksinkertaistuksia, kuten tieteellisissä malleissa, vaan ne ovat ratkaisevalla tavalla epätosia, eikä niiden avulla voi siksi ennustaa tapahtumia tässä todellisuudessa. Taloustieteen teoreettisia ongelmia ja aatteellista painolastia käsitellään omassa luvussaan, ilman matematiikkaa.

Oman haasteensa kirjan taustatyöhön toi se, että finanssisektorin toiminnasta kirjoitetut tutkimukset, kirjat ja katsaukset hyvin usein lähtevät juuri valtavirtataloustieteen nurinkurisista olettamuksista, kuten siitä, että talletuspankit lainaavat ulos asiakkaidensa talletuksia tai että keskuspankit pystyvät säätelemään rahan määrää taloudessa ja että on olemassa rajallinen kasa rahaa, josta yritykset ja valtio kilpailevat. Olettamukset tulevat usein esiin vain jossakin sivulauseessa, joten vasta sen sivulauseen löytäessään voi tietää, miten koko tekstiä tulee tulkita. On kuin lukisi tähtitieteellisiä artikkeleita, joiden

kirjoittajakunnasta yhdeksän kymmenestä olettaa, että oma planeettamme on universumin keskipiste ja kaikki taivaankappaleet kiertävät sitä. Teksti voi sisältää ihan pätevää pohdintaa, mutta siitä täytyy suodattaa pois virheellisten taustaolettamien vaikutus.

Tämä kirja on tarkoitettu ihmisille, joilla ei vielä ole kristallinkirkasta kuvaa eurodollarimarkkinoiden toiminnasta tai keskuspankkien mahdollisuuksista vaikuttaa inflaatioon tai siitä, miksi itsenäiset valtiot ottavat lainaa, vaikka niillä on monopolioikeus omaan valuuttaansa. Monet rahamaailman tapahtumat ovat jo itsessään monimutkaisia, joten pyrin välttämään alan termien viljelyä ja sen sijaan kuvailemaan selkokielellä, mitä tapahtuu tai uskotaan tapahtuvan eri tilanteissa. Luettavuuden takia tekstissä on lähdeviitteitä vain keskeisiin tosiasiaiväittämiin, ei esimerkiksi tilastotietoihin, jotka löytyvät helposti hakukoneella.

Kirjassa esiintyy jonkin verran rahasummia liittyen eri markkinoilla käytäviin kauppoihin ja sijoitusinstrumentteihin. Dollareina alkuperäislähteessä annetut arvot ovat kirjassakin dollareita ja eurot euroja. Jos kirjassa on luku-arvoja eri ajoilta mutta samoilta markkinoilta, olen pyrkinyt siihen, että tiedot ovat samasta lähteestä, jotta ainakin kehityksen suuruusluokka selviää. Lähes kaikki esimerkit kirjassa ovat euroalueelta ja Yhdysvalloista sekä sieltä, missä valtaosa rahamaailman toiminnasta tapahtuu, eli offshoremarkkinoilta.

Yleisesti ottaen tarkkojen tietojen saaminen löyhästi säännellystä toiminnasta on hyvin vaikeaa. Näinä päivinä rahamaailman suuret tekijät saavuttavat kaikki maailman

kolkat samalta tietokoneelta, voivat toimia niissä kaikissa samaan aikaan ja valita vapaasti ne lait ja säännöt, joiden mukaan haluavat kunkin pelinsä pelata, joten tilastojen pitäjät ja valvojat ovat aina monta askelta perässä.

Parhaita lähteitä tilastotiedolle ovat kokemuksen mukaan Kansainvälisen järjestelypankin BIS:n, New Yorkin ja St. Louisin Federal Reserven, OECD:n sekä Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n sivut. Myös EKP:n sivuilla on tietoa, mutta usein se kaikkein kiinnostavin löytyy sieltä vasta melko pitkän klikkailun jälkeen.

Toivon luonnollisesti, että mahdollisimman moni lukee kirjan ja oppii siitä jotakin. Varmaa on, että jos kirja herättää keskustelua, se tulee saamaan myös vihaista kritiikkiä.

Yleinen kriittinen kommentti on se, joka alkaa ”No ei se nyt ihan noin yksinkertaista ole...”. Ja se on tietenkin totta; mikään kertomus ei voi esittää pienintä piirrettä myöten kaikkea todellisuuden rakenteesta. Mutta se juuri on kertomuksen idea: poimia monimutkaisesta todellisuudesta esiin ne ydinasiat, jotka auttavat ymmärtämään kokonaisuutta. Sen takia tämä kritiikki vaatii aina selvennyksen: onko tässä keskitytty epäoleelliseen osaan todellisuutta ja jos on, mitkä ovat ne oleelliset osat?

Se, ettei minulla ole taloustieteen tutkintoa, ärsyttäneen monia. Toivon, että sen varjolla esitettyä kritiikkiä arvioitaisiin asia-argumentteihin perustuen, eikä otettaisi annettuna väitettä, että ei voi ymmärtää rahaa ja taloutta, jos ei ole alan tutkintoa.

”Kirjoittaja ei tiedä mistään mitään ja on sitä paitsi ilmiselvä kommari” ei ole pätevä argumentti. Kukaan ei

voi kirjoittaa yhteiskunnallisista aiheista arvovapaasti. Vähintäänkin omat aatteet näkyvät siinä, mitä aiheita käsittelee ja mitä jättää käsittelemättä. Näin myös tämän kirjan tapauksessa. Oma arvomaailmani rakentuu moraalikäsitykselle, jossa keskiössä ovat kärsimään kykenevien olioiden kärsimyksen minimointi ja huoli planeetan kyvystä ylläpitää ihmiselämää. Niistä prioriteeteista luonnollisesti monet ovat eri mieltä. Arvoni paljastuvat sävyssä, jolla kirjoitan, mutta olen tehnyt kaikkeni, jotta jokainen tosiasiaväittäjä tässä kirjassa olisi totta.

“Kirjoittaja ei ymmärrä inflaation mekanismeista mitään eikä voi tajuta miten finanssisektori toimii, koska ei ole edes työskennellyt alalla” on astetta parempaa kriitikkiä, mutta vaatii vastakysymykset “Mitkä väittämät inflaatiosta/finanssisektorista ovat epätosia ja miten asia on oikeasti?”.

Auktoriteettiushko on aina pahasta tieteessä. Se on hidastanut ja hidastaa yhä kollektiivisen tietolaarimme täyttymistä. Tieteellisesti pätevää argumentointia on ensin vääristelemättä kertoa, mitä on väitetty, ja sen jälkeen kertoa, miksi väite on väärä ja miten asia oikeasti on—riippumatta siitä, kuka jotakin on väittänyt ja kuinka monta professuuria ja nobelia hänellä on.

Ihmiskunta on antanut itsensä ajautua tilanteeseen, jossa isoja tekoja vaaditaan, jos haluamme pitää planeetan siinä kunnossa, että se pystyy elättämään meidät. Ekosysteemien romahdusta ennustavat tekijät pahenevat kiihtyvällä tahdilla. Kysytpä keneltä hyvänsä, miksi jatkamme luisumista kohti rotkon reunaa, on vastaus aina rahan puute. Pelastautuminen tulisi liian kalliiksi. Talous romahtaisi.

Meillä ei kuitenkaan koskaan voi olla puutetta rahasta, ainoastaan konkreettisista teoista. Niin kauan kuin meitä täällä vielä on, voimme valita, jatkammeko elinolojemme tuhoamista, vai kehitämmekö yhdessä sellaisen tavan elää, joka säilyttää planeetan elinkelpoisena.

Tuo kuulostaa kenties suureelliselta ja utopistiselta, mutta se kaikkein suurin ja alati vaarallisemmaksi äityvä päätös tehdään jo nyt joka päivä, kun vedotaan rahan puutteeseen ja ollaan tekemättä mitään. Tätä väärän niukkuuden narratiivia ei kuitenkaan voi muuttaa, jos ei ymmärrä, miten raha oikeasti toimii. Sen ymmärryksen lisääminen on tämän kirjan tarkoitus.

Kirjan kolme ensimmäistä lukua kertovat, mitä raha on ja kuka sitä maailmaan luo; miten raha liikkuu maailmassa ja miten se sieltä poistuu. Jos näitä hiukan teknisempiä asioita ei ymmärrä, on mahdotonta ymmärtää, miten nykymaailma toimii. Käymme läpi kotoisten talletuspankkien, etäisten keskuspankkien ja valtioiden roolit rahan luomisessa.

Neljäs luku kertoo valuutasta nimeltä euro. Euro on otettu mukaan käytännön esimerkkinä rahasta, joka ei voi toimia, koska se on rakennettu epätosien olettamusten varaan siitä, miten raha ja talous toimivat.

Seuraavat kolme lukua sukeltavat rahamaailman pyörteisiin. Ne nostavat tuosta käsittämättömän monimutkaiseksi väitetystä maailmasta esiin ne perusmekanismit, joiden ansiosta maailmassa on juuri nyt tapahtumassa ennen kokematon varallisuuden ja vallan kaappaus. Kaappaus on käynnissä samalla, kun ihmiskunta on vakavimman kohtalonkysymyksensä edessä ja tarvitsee

kipeästi yhteistä poliittista tahtoa pysäyttääkseen resursien liikakäytön ja ilmakehän lämpenemisen. Näiden historiallisten yhteensattumien takia on tärkeää ymmärtää mitä rahamaailmassa parhaillaan tapahtuu, ennen kuin on liian myöhäistä pysäyttää kehitys.

Kirjan loppuosassa kerrotaan, miksi ja miten olemme antaneet johtaa itseämme harhaan niin perusteellisesti kun kyseessä ovat raha ja talouden toiminta. Katsomme, minkälaisen hyllyvän suon varaan valtavirtataloustiede on rakennettu. Valtavirtatalousteorian pintaa raaputtaessa alta paljastuu ideologinen oppirakennelma, jonka ympärille on pystytetty tieteen kulissit. Tieteen tuoman arvovallan avulla rakennetaan maailmaan talousjärjestelmää, josta hyötyy vain hyvin pieni osa ihmiskunnasta.

Kirja päättyy lyhyeen pohdintaan siitä, miten voimme muuttaa rahamaailman reaalitalouden tuhoajasta sen palvelijaksi, ja kulkea kohti kestäväää olemassaoloa tällä pikkuruisella, kauniilla planeetalla.

Vinkki ambivalentille lukijalle: Kirjan alku on tietotäyteistä ja ajoittain varmasti vähän kuivaakin luettavaa taseineen kaikkineen. Mikäli et ole ihan varma, onko rahaharhaa edes olemassa ja onko sillä mitään merkitystä, kannattaa ehkä aloittaa lukeminen kirjan loppupäästä.

Lue vaikka ensin kaikkein viimeisin luku ja sitten luvut kymmenen ja yhdeksän. Niissä kuvataan, miten massipsykoosiksi kutsumani tila on tuotettu ja mihin se on johtanut. Luvun viisi voi myös lukea ennen kuin on omaksunut alkupään tarjoamat nippletiedot.